

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԷՋԵՐ ՀԱՅ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

Ա

ԱՇՈՒՂ ՂՈՒԼ ԹԱԴԵՈՍ

Հայ աշուղական բանաստեղծութեան այն պայծառ դէմքերից մէկն է Ղուլ Թադէոսը, որի յօրինած ոտանաւորները հարբւտացրել են գուսանական երգաբունաստի դանձարանը: Ձնայած այդ հանգամանքին, Հայ աշուղական գրականութեան պատմութեան մէջ նրա անունը մինչեւ օրս էլ չի յիշատակուած, մնացել է նա անյայտ ու անծանօթ եւ համարեա՛ մոռացուել է:

Նա ապրել եւ սակղծագործել է ԺԹ դարի առաջին շրջանում: Դա այն պատճառովն է, երբ Հայ աշուղական արուեստի դիրքերում հետզհետէ փայլել են նորանոր աշուղներ եւ իրենց ստեղծագործութիւններով բարձր պահել Հայ գուսանական գրականութեան մշակոյթի դրօշը:

Թէ ի՞նչ պատկեր են ներկայացնում վաստակաւոր աշուղի կենսագրութեան եւ հասարակական գործունէութեան հիմնական էջերը, գծախտաբար փաստական հարուստ տեղեկութիւններ չունենք: Այսքանը միայն յայտնի է, որ նա իր դարաշրջանի այն լուսաւոր, առաջադէմ գուսաններից մէկն է, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրել է Հայ աշուղական արուեստին եւ գեղջուկ ժողովրդին: Այդ ժողովրդի համար էլ նա երգեր է յօրինել, եղանակներ կերտել եւ երգել է ու նուագել: Երկար տարիներ Թադէոսն էլ նա Դարալագեռագի եւ Նախիջևանի հայաբնակ ու թրքաբնակ դիւղերը եւ իր չօնգուրի ու սաղի նորբ նուագածութեամբ եւ իր քնարական ինքնուրոյն երգերով շուտով դրաւել ժողովրդի սէրն ու համակրանքը:

Աշուղ Իմանի վկայութեամբ՝ Ղուլ Թադէոսը Հայ աշուղական գրականութեան

աւանդ է թողել մի շարք երգեր, որոնցով նա պատկերել է իր քնարական յոյզերը, տրամադրութիւններն ու հոգեկան ապրումները: Երգել է նաեւ իր ժամանակի հասարակական կեանքի ուշագրաւ երեւոյթները:

Այդ երգերը հնչել են գեղջուկ ժողովրդի եւ ժամանակի Հայ աշուղների՝ Իմանի, Աշուղ Նէշտարի եւ այլ գուսանների սողերի վրայ: Հնչել են նաեւ ժողովրդական սօսների եւ ուրախութիւնների ժամանակ եւ ամէն տեղ էլ տարածուել է աշուղի անունը: Պրանք գրուած են ժողովրդի խոսակցական բարբառով եւ դրաւիչ են իրենց սուրոյն քնարգութեամբ, պատկերաւորութեամբ եւ զգացմունքի ջերմութեամբ:

Աշուղի Բալթաբաբը գծախտաբար մեղ չի հասել, բայց նրա մի քանի ոտանաւորները ընդօրինակուած են 1870 թուականին, Դարալագեռագի Գարազլուի գիւղում գրուած ձեռագիր Բալթաբաբում, որը 1930 թուին, Թիֆլիսում, նուիրեց մեզ տաղանդաւոր աշուղ Շերաբըմ — Պրիգոր Տախանը:

Այդ երգերից ուշագրաւ է ճեւ օր մի գիւղալ տեսնոյ խորագրով ոտանաւորը: Դա իր բովանդակութեամբ մի սիրերգ է, որի մէջ աշուղն արեւելեան գուսան երանգաւորումն ընրով եւ վառ պատկերներով երգել է իր ճեւաղանի զիւղալի գեղեցիկ յատկութիւնները եւ նրա հիւրասէր ոգին: Ահա երգի պատկերը.

Էս օր ես մի գիւղալ(1) տեսայ,
 Խիստ հագածի բաժ է սիրում:
 Համ տեսիլով, բաժ յետիւլ՝
 Կոճէս բռնեց տարաւ սիրում:

(1). Գեղեցկուհի:

Ցարաւ, աշուղիս տունց հաց,
Հէնց ծիծաղեց, խելքս գնաց.
Լոյս երեւին կամար կապած,
Խալիքն մարբան(2) է սիրուն:

Խալիք ունի խաղուք(3) խամամ,
Սիրեցի մրամ քէզումամ(4).
Շովղայ(5) կու տայ արեգակամ,
Երեսն ամսմամ է սիրուն:

Երեսն ամսմամ է լուսով,
Սիրեցի մրամ Խուստով(6).
Գիմի տունց չիմի քտտով,
Համ իձն հետ գով(7) արաւ սիրուն:

Ջովղ անելը սիրոյ բամ է,
Յետոյ սերն միարամ է.
Ոսկի մագեր քամին տանի,
Թամամ գառ(8) մշամ է սիրուն:

Ջառ մշամ քելիքը քամամ(9),
Բոյն է սիրուն՝ չմարի մմամ.
Մոցումը կայ մի բուխտ(10) շամամ(11),
Մաղկախտ քոստամ է սիրուն:

Մաղկախտ քոստամ(12) է քաղէմ(13),
Բիլլահ(14), էս է խօսքին սաղէն:

Թաքլիք(15) արաւ իր օքաղէն(16),
Ղուլ(17) անիլով տարաւ սիրուն:

Ղուլ անիլով խելքս տարաւ,
Գիմի տունց, չքողեց ծարաւ.
Ղուլ Թաղէտ քաղիք արաւ,
Էս էլ մի դովրամ(18) է սիրուն:

Աշուղ Ղուլ Թաղէտը թողել է նաեւ կը-
րօնական երգեր, որոնք աւելի խրատական
-բարոյական երանգաւորում ունեն:

Թէ ո՞ր թուին է վախճանուել աշուղը եւ
ո՞րտեղ է դառնում նրա գերեզմանը, յայտնի
չէ. Սուկայն մի հանդամոնք պարզ է, որ
հաւատարիմ մնալով իր աշուղական վեհ
կոչմանը, միշտ ապրել է ժողովուրդի մէջ
եւ իր երգերով ու իր սաղի նուագածու-
թեամբ նպաստել է զեղիշուկ ժողովուրդի եւ
Հայ աշուղական արուեստի զարգացմանը:

Նրա մի այլ լուսագոյն ծառայութիւնը
կայանում է նրանում, որ ժողովուրդի մէջ
վառ է պահել աշուղութեան սէրը, տարա-
ծելով գոռանական երգն ու մեղեդին: Այդ
հանգամանքները շնորհիւ էլ նա այսօր Հայ
աշուղական գրականութեան պատմութեան
մէջ ունի իր ուրոյն էջը:

Բ

ՏԱՂԱՐԱՆ ՏԵՐ-ԵՍԱՅԻ

Այսպատմութեան խառնուրդ մնացած տա-
ղտաց-երգիչներէց մէկն է Տէր-Եսային,
որի ստեղծագործութիւնները մինչեւ օրս էլ
մնում են փոշիներէ ներքոյ ընկած ձեռա-
դիր տաղարաններէ էջերում եւ դեռ չեն
յանձնուել Հայ քանասիրական գրականու-
թեանը:

Սյա նշանաւոր երգչի արժէքաւոր անտիպ
ոտանաւորները յայտնաբերելու նպատա-
կով՝ պէտք եղած դիմումները կատարե-
ցինք, բայց դժբախտաբար դրական աը-
դիւնք չստացանք: Այժմ այսքանը միայն
պարզ է, որ Տէր-Եսային մէկն է իր ժամա-
նակի տաղանդաւոր տաղերգուներից, որը

- (2). Բուստ:
- (3). Յակնիթ:
- (4). Անյոյս, անտեղեկ:
- (5). Լոյս:
- (6). Փափաք, ցանկութիւն, սէր:
- (7). Ուրախութիւն:
- (8). Ոսկեթիւղ, ոսկեղէն:
- (9). Աբաղլ, լրիւ:
- (10). Ջոյք:

- (11). Փոքրիկ հոտաւէտ եւ քաղցր սեխ:
- (12). Բանջարանոց:
- (13). Ժիւղ, ոտք, հարա ու փետայի կանգնելու
[տեղը:
- (14). Լե Ռատուս:
- (15). Հրաւէր:
- (16). Սենեակ:
- (17). Մոռոյ, սարուկ:
- (18). Վայելչութիւն, հաճոյք:

մտաւորապէս աւելի բարձր կանգնելով իրեն չընթացաւ ժողովրդից եւ օժտուած լինելով բանաստեղծական ձիրքերով, իր հիւսած տաղերով ազդել է ժամանակի մարդկանց հոգիներին ու զգացումներին վրայ եւ վայելել նրանց սէրն ու յարգանքը:

Երգիչն ապրել եւ ստեղծագործել է մեզանից մի դար առաջ՝ Իրանի Բեհզադ զաւտում: Դա Պարսկաստանի Մպհաննա-հանդի հայաբնակ զաւառներից մէկն է, ուր ապրել են Ժէ դարում Շահ-Աբրահիմ ձեռքով տարադրուած գիւղացիութեան բնիկները: Ահա այդ գեղընակ ժողովրդի հարազատ զաւակն է տաղաբանը, որ կոչւում է Տէր-Եսայի, ինչպէս ինքը յիշատակել է իր տաղի վերջին տան մէջ:

Տէր Եսայի, յետիդ բաժինն ի՞նչ ունես,
Շաղաղուած աշխարհիս մեղքի հետ ես դու:

Մարդկանց սրտերի տարբեր ապրումները նկարող մի ցայտուն պատկեր է նրա զփայլաւոր ունեւած խորագրով քնարական տաղը, որ դրաւիչ է մ'է միայն դեղարուեստական պարզ, անշաճոյճ կառուցուածքով, այլեւ հոգեբանական հիւստածքով: Այդ տեսակէտից չափ աշուղդական դրական նութեան մէջ մի արժէքաւոր տաղ է:

Ընդգծենք եւ այն, որ երգիչ Տէր-Եսային իր երգին տուել է հին Հայ տաղասացների տաղերի նկարագիրը եւ դուք կարդալիս այն տպաւորութիւնն էք ստանում, որ դա աւելի միջնադարեան մի տաղի մնացորդ է, քան աշուղական ստեղծագործութիւն:

Այնտեղ երգիչը զանդաւուրում է իր ջանքելի սրտից, որ օր ու գիշեր տանջւում է իրեն, մշտապէս փոխելով իր ներքին աշխարհը, իր հոգեկան տրամադրութիւնը: Այսպէս տաղասացի սիրտը մի ժամ քաղցրանում է սառն աղբիւրի պէս, մի ժամ դառնանում, դառնում է լեղի: Մի ժամ ծիծաղում է, մի ժամ լաց լինում: Մի ժամ թեւեր է անոնում եւ յարձրանում, զարնալից դուռնի նման, մի ժամ հոգի պէս հանդարտում: Մի ժամ «էրուած խոցի» նման կսկծում, մի ժամ չարանում է, որած նետ դրոշմում: Եւ այսպէս շարունակ յուզում,

ալեկոծում եւ փոթորկում է երգչի կեանքը: Եւ, կարծես, այդ ծանր կացութիւնից ապաստուկու նպատակով դիմում է իր սրտին եւ պատկերաւոր համեմատութիւններով դանդաւարում:

Գանգատ ունեմ քեզից իմ մագիլի սիրտ,
Միմ ժամ պատրում ես, գառնամ(1) գետ ես դու:
Միմ ժամ քաղցրանում ես, մի սառն աղբիւր,
Միմ ժամ դառնամում ես, լեղուի պէս ես դու:

Միմ ժամ ծիծաղում ես, մի ժամ լալում(2) ես:
Միմ ժամ քեւ ես առնում, աշխարհ մամ գայում(3):
Միմ ժամ հարցանալաց ջուզամ(4) չես տալում,
Միմ ժամ քաղաքաւոր վարդապետ ես դու:

Միմ ժամ քարձրանում ես, սրբմբաց զուշի(5)
[պէս,

Միմ ժամ խմարում ես, համարտու հողի պէս:
Միմ ժամ կսկծում ես, էրուած խոցի պէս,
Միմ ժամ չարանում ես, որած մետ ես դու:

Միմ ժամ պարծնում ես, տալքամ ու խամ ես,
Միմ ժամ աշխարհիցս դու բիզումամ(6) ես:
Միմ ժամ բանում ես, մաք ու դումամ(7) ես:
Միմ ժամ արեգակամ լուսնի պէս ես դու:

Զօր ու գիշեր միշտ տանջում ես, թուս չունես,
Ի՞նչ անեմ, որ յալտնեմից տուն չունես:
Տէր Եսայի՛, յետիդ բաժինն ի՞նչ ունես,
Շաղաղուած աշխարհիս մեղքի հետ ես դու:

Թէ Տէր-Եսային, որպէս երգիչ-տաղաբան, հասարակական ի՞նչ դործունէութիւն է անեցել եւ իր քնարի լարերի վրայ ի՞նչ պիտի բովանդակութեամբ երգեր է հնչեցրել փաստական առեւտրի դժբախտաբար չկան. այդ էական հարցերը հնարաւոր կը լինի լուսարանել, երբ փոշիների տակ մընացած տաղաբաններից մի գեղեցիկ օր երևան կը գան երգչի միւս անտրպ տաղերը:

(1). Գարնան.

(2). Լալիս:

(3). Գայիս:

(4). Պատասխան:

(5). Թռչուն:

(6). Անտեղեակ:

(7). Մէզ, մուշ, ժառախուր: